presència ubiqua a la cultura contemporània: hi és l'assaig *dur*, pròxim a la gravetat del discurs filosòfic i científic, però també l'assaig lleuger, adaptable a les exigències canviants dels gustos del públic i del negoci editorial; hi és l'assaig voluminós, editat amb la deguda pompa i circumstància, però també l'assaig breu, apte per a ser incorporat com un gènere d'opinió més pels diaris i *magazines* de masses[21].

A l'Encyclopaedia Britannica trobem una elegant, gràcil definició de l'assaig:

> "The essay requires vast and varied information, yet without pedantry or excessive specialization. It must give the impression of having been composed spontaneously, with relish and zest. It should communicate an experience or depict a personality with an air of dilettantism, and of love of composition, and it should make accessible to the reader knowledge and reflection and the delight of watching a fine mind at work. The essayist should possess the virtues that one of the most influential English essayists, Matthew

---

[1] De tots els gèneres discursius, l'assaig és tal vegada el que més bé d'adapta als diferents sectors, estrats i *nivells* de la cultura actual. Tot parafrasejant els famosos termes encunyats per Edward Shils a La sociedad de masas y su cultura (dins Industria cultural y sociedad de masas, Caracas, Monte Avila Editores, 1969, pp. 160-162), podríem dir que s'escriuen assaigs *highbrow*, *middlebrow* -i fins i tot, algun que altre *lowbrow* disfressat pretenciosament. No s'ha d'oblidar la important presència de l'assaig lleuger a la premsa de masses; ni tampoc, per cert, l'última moda literària occidental d'hibridar novel.la i assaig, com fan els fabulosos èxits de vendes de Milan Kundera i Umberto Eco.

Arnold, praised in *Culture and Anarchy* (1869): "a passion... to divest knowledge of all that was harsh, uncouth, difficult, abstract, professional, exclusive; to humanize it"."[22]

El caràcter asistemàtic i temptatiu de la prosa assagística, apte per a l'especulació però no per al rigor discursiu de la filosofia i de les ciències *dures*, ha estat descrit pels seus més importants tractadistes. Lukàcs pensava que

> "el ensayo es un juicio, pero lo esencial en él, lo que decide de su valor, no es la sentencia (como en el sistema), sino el proceso mismo de juzgar."[23]

I Adorno, amb la seva gravetat característica, el definia així:

> "El ensayo no admite que se le prescriba su competencia. En vez de producir científicamente algo o de crear algo artísticamente, el esfuerzo del ensayo refleja aún el ocio de lo infantil, que se inflama sin escrúpulos con lo que otros han hecho. El ensayo refleja lo amado y lo odiado en vez de presentar el espíritu, según el modelo de una ilimitada moral de trabajo, como creación a partir de la nada. Fortuna y juego le son esenciales. No empieza por Adán y Eva, sino por aquello de que quiere hablar; dice lo que a su propósito se le ocurre, termina cuando él mismo se siente llegado al final, y no donde no queda ya resto alguno: así se sitúa entre las "diversiones". Sus conceptos no se construyen a partir de algo primero ni se redondean en algo último."[24]

Encyclopaedia Britannica, 1989, vol. 23, p. 189.

G. Lukàcs, "Sobre la esencia y forma del ensayo", dins Obras npletas, I, Barcelona, Grijalbo, 1975, p. 38. Molt semblant és definició que fa de l'assaig un tractadista espanyol actual, dro Aullón de Haro, qui a Los géneros ensayísticos en el siglo X (Madrid, Taurus, 1987, p. 105) diu:

> "Parece que pueda generalizarse un sentido del concepto de ensayo que apunta hacia procedimientos básicamente no sistemáticos de aproximación a una realidad o materia, de tratamiento no excluyente del que puedan hacer otros ni esbozado con pretensiones de agotar perspectivas o de llevar a sus últimos límites de completez [sic] la reflexión que se emprende."

Theodor W. Adorno, Notas de literatura, Madrid, Taurus, 1962, 12.

La vinculació de l'assaig amb la premsa escrita és ja vella. Ja al segle XVIII, l'assaig fou incorporat per la premsa d'opinió llavors dominant, a la qual servi com a vehicle per a la polèmica i la discussió dels afers públics. Però fou sobretot al segle XIX quan l'assaig s'establí com un gènere discursiu lleuger, adaptat a les exigències d'espai, to i audiència característiques dels diaris i *magazines* de l'època[25]. Mariano José de Larra, per exemple, en va ser un cultivador excepcional, responsable de l'adaptació de l'assaig als diaris en forma d'article social o polític.

La relació de l'assaig amb el reportatge novel.lat contemporani és discreta, però no pas negligible. El cas més freqüent és que alguns reportatges novel.lats l'incorporin en forma de digressió intercalada; però n'hi ha, també, aquells que en són globalment amarats. Al primer tipus pertanyen peces com ara les de Hunter S. Thompson (Hell's Angels. A strange and Terrible Saga) o Robert Sabbag (Snowblind. A brief career in the cocaine trade); al segon, més infreqüent, treballs com els de Ryszard

---

[25] Als Estats Units, la proliferació dels *magazines* ajudà a stablir l'assaig com a gènere discursiu *lleuger*, apte per a la ifusió de les idees i creences de la nova societat apitalista industrial. Oliver Wendell Holmes, per exemple, ultivà un tipus d'assaig basat en el *common sense*, lleument umoristic i mancat de pretensions intel.lectuals, molt onsonant amb l'ideari de la cofoia burgesia nord-americana.

Kapuscinski (Szachinszach, Cesarz Czytelnik), Hans Magnus Enzensberger (Einzelheiten, Politik und verbrechen)[26], Günter Wallraff (13 Unerwünschte Reportagen, Neue Reportagen, Untersuchungen und Lehrbeispiele)[27], Sunsan Sontag (Trip to Hanoi)[28], Gay Talese (Thy Neighbor's Wife, 1980) o Ricardo Cid Cañaveral (El bordillo, 1988), qui fins ha encunyat el terme *reporsayo*[29] per designar aquesta mena d'obres.

6.1.7. EL REPORTATGE NOVEL.LAT I EL GENERE EPISTOLAR

Les dificultats a l'hora de definir i caracteritzar el gènere epistolar neixen de la seva enorme diversitat i, sobretot, del fet que els historiadors literaris a penes

---

Hi ha edició castellana; respectivament: Detalles, Barcelona, grama, 1969; i Politica y delito, Barcelona, Seix Barral, 3.

Recollits en castellà, entre d'altres treballs de l'autor, al um El periodista indeseable, Barcelona, Anagrama, 1987.

Susan Sontag, "Un viaje a Hanoi", dins Estilos de voluntad ical, Barcelona, Anagrama, 1984.

César Alonso de los Rios i Jorge M. Reverte, prologuistes de ora de Cañaveral (op. cit., 1988, p. 9), assenyalen:

> "Duradera serà la huella de Ricardo Cid en quienes amaron sus escritos. Porque, además de informar, transtornaba los convencionalismos, tanto por lo que se refiere a los contenidos como por lo que respecta a los géneros. Irreverente con las formas y los esquemas, estaba trabajando poco antes de morir en una invención: los "reporsayos", es decir, una síntesis de reportaje y ensayo. Porque todo en él respondia a una sola clave: comunicarse de forma eficaz y nueva con el lector."

n'han fet referència, malgrat la seva importància indiscutible.

D'ençà que al segle XVIII l'expressió de la personalitat de l'escriptor començà a ser un valor literari apreciat, les cartes d'autors tan eminents com Diderot, Rousseau, Byron, Thackeray, George Eliot, Gustave Flaubert i Henry James han ofert a la posteritat un material testimonial de gran interès. Al segle XX, malgrat la disminució evident de la importància de l'intercanvi epistolar en la comunicació interpresonal -per causa del telèfon, sobretot[30]-, és possible trobar encara excel.lents mostres d'aquest tipus de literatura, com ara les cartes de Katharine Mansfield, D.H. Lawrence, Franz Kafka, Antonio Gramsci, Jean Paul Sartre i Simone de Beauvoir.

El biògraf victorià Lytton Strachey va proporcionar una pista per caracteritzar el gènere:

> "No good letter was ever written to convey information, or to please its recipient; it may achieve both those results incidentally; but its fundamental purpose is to express the personality of the writer"[31]

---

[30] Com constata Ken Plummer a Los documentos personales. ntroducción a los problemas y la bibliografgia del método umanista (Madrid, Siglo XXI de España Editores, 1989, p. 26), es cartes

> "son cada vez más dificiles de conseguir; escribir cartas parece ser un arte en extinción, e incluso cuando éstas son enviadas, lo más frecuente es que sean tiradas, y no conservadas y recopiladas."

[31] Cita extreta de l'entrada "Travel and epistolary literature", ins Encyclopaedia Britannica, 1989, vol. 23, p. 195.

A l'hora d'estudiar el gènere epistolar, vista l'absència d'estudis sòlids sobre la matèria, l'investigador és assaltat per la temptació de comparar-lo amb el gènere dels diaris i dietaris íntims. Però, com diu Girard, fins i tot en el cas de les cartes privades escrites sense ànim de ser difoses públicament, la comparació no se sostè fàcilment:

> "Les frontières ne sont pas toujours aisées à marquer entre certaines d'entre elles et certains journaux, d'autant plus qu'on retrouve parmi ces derniers la même variété et la même diversité. Mais, encore que datées et écrites sous l'effet d'une impulsion momentanée, comme un fragment de journal, les lettres s'adressent à quelqu'un, à une personne définie, présente à l'esprit de l'auteur, et il y a là une ligne de partage rigoureux. [...] Lettre et journal sont bien deux instantanés, mais la lettre s'épanche là où le journal note."[32]

Les cartes, doncs, s'adrecen a algú, i el seu to, escriptura i intenció depenen estretament de la relació entre els interlocutors, de manera que es pot dir que hi ha tantes cartes com *casos* de comunicació interpersonal.

En tant que documents, les cartes han rebut una atenció relativament escassa. Les ciències socials n'han fet un ús més aviat discret, tot i que alguns investigadors les han emprat com un important material informatiu[33]. W.I. Thomas i F. Znaniecki, per exemple, al seu clàssic estudi sobre la immigració The Polish Peasant in Europe and America (1918-20), en varen fer un ús exhaustiu i, a més, les varen classificar segons la seva funció en els cartes *cerimonials*, *sentimentals*, *de negocis*, *literàries* i

---

[32] Girard, op. cit., p. 20.
[33] Plummer, op. cit., p. 25.

informatives[34].

Els dos últims tipus són els que tenen interès per als nostres propòsits exploratoris: les cartes literàries perquè, segons Thomas i Zaniecki, són deliberadament escrites amb intenció estètica, sovint pensant en un públic present o futur; i les informatives, sobretot, per tal com la seva funció bàsica, de caràcter referencial, consisteix a relatar a l'interlocutor les últimes notícies produïdes.

Encara dins el terreny de les ciències socials, hauríem d'afegir d'altres exemples d'utilització documental del gènere epistolar. Així, per exemple, Letters from Jenny (1965), on el sociòleg Gordon Allport va reunir les cartes enviades per una anciana turmentada a dos amics del seu fill mort; el resultat és una dramàtica narració en primera persona de la relació obsessiva entre mare i fill, al fons de la qual el lector beslluma el context social de pobresa en què va viure la dona. Un altre ús de les cartes l'ha fet el sociòleg R. Strauss a Escape from custody (1974), document sobre l'alcoholisme bastit per mitjà de les lletres que l'investigador va rebre d'un alcohòlic internat, Frank Moore.

Fora de l'ús deliberat que n'han fet alguns investigadors socials, les cartes *literàries* mostren també un notori interès documental. Epístoles extenses com les d'Oscar Wilde a Lord Alfred Douglas (De profundis. Epistola: In Carcere et Vinculis) o reculls epistolars com

---

Plummer, op. cit, p. 24.

els de Gustave Flaubert (Cartes à Louise Colet) i Antonio Gramsci (Lettere di carcere) sòn testimoniatges de gran valor. A penes sòn tres exemples, però permeten intuir les possibilitats que ofereix el gènere epistolar entès com a *document personal* apte per il.luminar aspectes bàsics del passat llunyà i immediat[35].

De tots els gèneres testimonials i discursius que hem examinat, l'epistolar és sens dubte el que ha fet la contribució menys important al reportatge novel.lat. Convè, però, recordar que la correspondència es troba als origens de la premsa escrita[36].

No tinc noticia de cap reportatge novel.lat contemporani escrit a manera de carta; si, en canvi, d'alguns que l'incorporen com un ingredient informatiu més (The Executioner's Song, de Mailer; i In Cold Blood, de Capote). Des de l'òptica compositiva, hauriem de parlar, més aviat, de peces híbrides que combinen alhora trets de la carta, la narració de viatges, la crònica i el reportage, com les ja citades Coses vistes i Cartes de lluny, de Pla, o com els també al.ludits Dispatches, de Michael Herr.

---

[35] Tot i aixi, l'investigador ha de prendre precaucions a l'hora d'utilitzar les cartes com a documents socials o històrics. Girard (op. cit., p. 19) considera que

> "Si certaines lettres furent écrites en vue de leur publication, comme les lettres d'un Pline le Jeune, d'autres, à diverses époques et dans des milieux restreints, s'adressaient à travers un correspondant à un public plus large, cercle d'amis ou de relations, d'où le caractère étudié de certaines correspondances, petits chefs-d'oeuvres d'apprêt, complets en eux-mêmes, centrés sur un objet, où les saillies de l'esprit et la recherche du tour sentent leur auteur."

Oriana Fallaci ha escrit un llibre de difícil classificació (Carta a un niño que no llegó a nacer), alhora assaig, autobiografia, carta i reportatge.

Al meu entendre, el reportatge novel.lat és, seguint la distinció proposada per Bajtin, un *gènere discursiu complex* virtualment capaç d'assimilar d'altres *generes discursius simples* anteriors i coetanis, entre els quals -a més del diàleg o la descripció, podem per cas- hi és la carta.

6.1.8. EL REPORTATGE NOVEL.LAT I EL QUADRE DE COSTUMS

Un altre gènere assimilat pel reportatge novel.lat contemporani és el *quadre de costums*. Des de la seva època d'esplendor, el costumisme ha estat una frontissa, una cruïlla de gèneres periodistics i literaris diversos, com ara la crònica social, el reportatge, la nota humoristica, la memòria personal, l'article d'opinió, les *choses vues* o

el relat literari[37]. Es impossible considerar el quadre o article de costums fora de la premsa escrita, que ha estat de sempre el seu vehicle bàsic.

El costumista pren de la realitat incidències, anècdotes, conductes, tics i modes, amb els quals escriu peces més aviat curtes caracteritzades pel l'èmfasi en la tipificació de personatges i situacions -no, per tant, en el problematisme psicològic i social característic de la novel.la-, la descripció d'ambients, el to bonhomiós i

---

[37] El costumisme va néixer a Europa com una forma d'escriptura proto-realista durant les primeres dècades del segle passat. No sorgí, com els realismes posteriors, d'una poètica deliberada i madura, sinó d'un conjunt dispers de temptatives de captar la realitat circumdant. En el cas català, encara que un xic tardà respecte d'altres països, el costumisme té un interès particular, ja que, entre el 1830 i el 1870, va ser l'unic gènere en prosa que prenia la realitat social com a font d'inspiració. A Catalunya, com assenyala Gabriel Ferrater (a Enric Cassany, Quadres de costums urbans del vuit-cents, Barcelona, Edicions 62, 1987, p. 5), no es produí en aquests anys res "ni remotamente comparable a la voracidad de realidad de un Balzac o un Tolstoi"; aquesta manca d'una narrativa literària realista, junt amb els obstacles que dificultaven la recuperació de la tradició literària autòctona, explica la precarietat de la prosa en català durant aquest periode. La pervivència de l'herència romàntica, que al pais s'expressava sobretot a través de la lirica en vers, n'és una altra raó.

sovint humoristic, l'anotació de diàlegs quotidians[38] i el comentari personal. El mestre indiscutible del costumisme

---

[38] Una de les grans aportacions del costumisme a la prosa catalana del XIX va ser el sentit de l'actualitat -el retorn al present, l'allunyament del passat dels romàntics-, l'ús de registres populars -"lo català que ara es parla", en paraules del diari *Un tros de paper*- i la sensibilitat realista, expressada en el gust per copsar tipus i ambients quotidians, sovint amb intenció humoristica o irònica. Carent d'una figura genial com la de Larra, el costumisme català compta, però, amb una extensa nòmina d'autors de talent, més valuosos a mesura que transcorre el segle XIX. Robert Robert, Joan Pons i Massaveu, Frederic Soler *Pitarra*, Emili Vilanova, Albert Llanas, Gabriel Maura i el mateix Narcis Oller, tots ells autors d'excel.lents quadres, copsen amb traços i pinzellades ràpides, sovint humoristiques i bonhomiosament critiques, les *palpitacions* del temps.

peninsular, Mariano José de Larra[39], ho explica més bé:

> "Puédese deducir cuán difícil sea acertar en un ramo de literatura en que es indispensable hermanar la más profunda y filosófica observación con la ligera y aparente superficialidad de estilo, la exactitud con la gracia...; que tenga además un instinto de observación certero para ver claro lo que mira a veces oscuro, suma delicadez para no manchar sus cuadros con aquella parte de las escenas domésticas cuyo velo no debe descorrer la mano indiscreta del moralista..., ha de ser picante, sin tocar en demasiado cáustico, porque la acrimonia no corrige, y el tiempo de Juvenal ha pasado para siempre."[40]

Tots aquests ingredients s'hi conjuguen en una mena

---

[39] Mariano José de Larra va ser a més, probablement, el millor prosista castellà del segle XIX. Els seus Articulos de costumbres han exercit una influència enorme sobre els periodistes que han vingut després -molt patent a autors contemporanis com Manuel Vicent, Francisco Umbral, *Cándido* o Ricardo Cid Cañaveral. D'altres costumistes castellans d'interès són Mesonero Romanos, autor d'Escenas matritenses, i Estébanez Calderón, tots dos antecessors, junt amb Larra, de periodistes com ara César González Ruano, Wenceslao Fernández Flores i Julio Camba.
[40] Larra dins Cassany, op. cit., p. 13.

d'estructura unitària, el *quadre* o *sketch*[41], que prova de copsar escenes i situacions de la vida social amb una tècnica relativament rudimentària però molt eficaç. El fonament del quadre no és el sumari narratiu, sinó l'*escena*, dins la qual s'inscriuen els retrats, les descripcions, els

---

[41] L'*sketch* ve a ser l'equivalent anglosaxó del quadre de costums català i de l'*articulo de costumbres* castellà. Charles Dickens el cultivà a Sketches by Boz (1836), aplec de peces de caràcter marcadament descriptiu que havia anat publicat a la premsa anglesa de l'època. L'*sketch* de Dickens era, però, menys verista que el quadre de costums català, i tendia a convertirse en *story* entre autèntica i imaginada. Aquest caràcter el comparteixen també els *sketches* dels estadounidencs Washington Irving (The Sketch Book of Geoffrey Crayon, Gent, 1819) i Francis Bret Harte (The Luck of Poaring Camp and Other Sketches; Bocetos californianos, Barcelona, Bruguera, 1979). Més propers a la crònica de viatges són els *sketches* que inclou el cèlebre The Innocents Abroad (1869), de Mark Twain, qui també cultivà el gènere a Life on the Mississipi (1883). En llengua alemanya, el quadre va ser cultivat pel romàntic Heinrich Heine, qui a Reisebilder (1826-31); Quadres de viatges, Barcelona, Edicions 62, MOLU, 1983), segons Joan Fontcuberta (op. cit., p. 10), "creà el llenguatge, l'estil i la tècnica del reportatge modern, obert a l'atmosfera de l'instant i a les impressions subjectives, eloqüent amb facilitat, tensió, enginy i moviment. [...] Dels *Quadres de viatges* derivà tot un gènere nou [...] que és encara model de periodisme i que inicià una nova època en l'art narratiu personal i impressionista".

petits fragments diegètics, els freqüents diàlegs i les digressions de l'autor.

Malgrat el seu aparent arcaisme, el costumisme ha conservat una vigència notòria en la literatura i en el periodisme del present segle. L'emprà, posem per cas, John Dos Passos als *quadres* de la vida quotidiana que el *camera eye* registra a Manhattan Transfer, Djuna Barnes al desconegut però esplèndid Djuna Barnes's New York[42], Camilo José Cela a La colmena o Rafael Sàndez Ferlosio a El Jarama.

A Catalunya, el costumisme, explicit o disfressat, ha mantingut una presència important. Algunes pàgines del Glosari d'Eugeni D'Ors contenen una mena de costumisme intel.lectualitzat -on ressonen les *palpitacions del temps*-, i moltes de les que Josep Carner va escriure a Les bonhomies i altres proses són costumistes *tout court*. També Carles Soldevila l'ha conreat amb bons resultats, i el prolific Pla ha escrit un costumisme excel.lent, espars al llarg de les seves coses vistes, notes de viatge, cròniques, reportatges, memòries i dietaris.

El relleu d'aquests autors l'ha pres Sempronio, cronista que ha sabut copsar els costums i estampes de la

---

[42] Djuna Barnes, Nueva York, Madrid, Mondadori, 1989. Autora de la novel.la Nightwood (1936), Barnes va escriure també magnifics retrats-entrevistes amb famosos de l'època (com Coco Chanel i Alfred Stieglitz, entre d'altres), reunits en castellà a Perfiles (Barcelona, Anagrama, 1987).

Barcelona dels últims cinquanta anys a Quan Barcelona portava barret, Aquella entremaliada Barcelona, Barcelona era una festa o Barcelona pel forat del pany. Entre Sempronio i el més recent costumista català, Joan Barril (Album de cromos), han cultivat el costumisme, entre d'altres, Josep Maria Espinàs i Lluís Permanyer.

Dins el periodisme castellà, autors com Francisco Umbral (A la sombra de las muchachas rojas, Trilogia de Madrid), Manuel Vàzquez Montalbàn (Crònica sentimental de la transición), Manuel Vicent (No pongas tus sucias manos sobre Mozart, Crónicas urbanas) i Ricardo Cid Cañaveral (El bordillo), entre d'altres, han cultivat un costumisme literàriament ambiciós, molt girat vers la critica social de to sarcàstic.

A hores d'ara, tanmateix, l'herència del costumisme es patent sobretot a les modalitats més innovadores del periodisme informatiu, que incorporen amb èxit algunes de les seves tècniques, com ara el retrat de personatges, la captació de diàlegs i la descripció d'ambients. Alguns reportatges novel.lats, en concret, l'han assimilat profitosament; penso en peces com les de Terry Southern (Twirling at Ole Miss), Tom Wolfe (Radical Chic and Mau-mauing the Flack Catchers, Los años del desmadre) o Tom Burke (El milenio violeta o los invertidos ya son adultos[43]).

Dins Scanlon, Reportajes, op. cit., 1979, pp. 131-166.